

COVID-19 ve değişim fırtınası

Dr. Salih Kenan Şahin

1990'da Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun oldu. Uzmanlık eğitimini Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Enfeksiyon Hastalıkları Kliniğinde, işletme yüksek lisansını Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsünde tamamladı. Özel sağlık kuruluşlarında yöneticilik ve yanı sıra aktif siyasi görevler yaptı. 2005-2009 yılları arasında SSK İstanbul Sağlık İşleri Bölge Müdürlüğünde, Genel Sağlık Sigortasının kuruluş çalışmalarına katkı verdi. 2009-2019 arasındaki iki dönem Pendik Belediye Başkanlığı, 2019-2020 arasında ise İstanbul Medipol Üniversitesinde öğretim üyeliği yaptı. Dr. Şahin halen Sağlık Bakanlığının ilgili kuruluşu olan USHAŞ'ın Yönetim Kurulu Başkanı olarak görev yapmaktadır.

Özellikle yaşlı ve kronik hastalığı olanlarda ağır klinik tablolara yol açan COVID-19'da seyri en olumsuz etkileyen sitokin fırtınasıydı. Salgın, ağır klinik tabloları, yoğun bakım ihtiyacı ve ölüm riski nedeniyle, hayatın her alanını etkileyen önlemler alınmak suretiyle durdurulmaya çalışıldı. Hayatı durduracak derecede alınan önlemler, kısa süreli de olsa, sonuçları uzun süre kalıcı olacak tüm yaşam rutinimizi etkiledi ve değiştirdi. Yazıyı hazırladığımız temmuz ayı itibariyle bu 7-8 ay içerisinde, pek çok şeyi etkileyen bir değişim fırtınası oluşturdu. Genellikle ekonomik, teknolojik, sosyal ve siyasal değişimler, büyük kitleleri etkileyen savaş, afet, kıtlık ve hastalık gibi krizlerin sonrasında ortaya çıkarlar. Salgın öncesinde de değişimi zorlayan, fazlaca krizlerimiz mevcuttu. COVID-19 salgını, krizlerin hissettirdiği değişim ihtiyacını görünür hale getirdi.

Hepimiz aynı ölçüde fark etmesek de; küresel ısınma ve iklim değişiklikleri sonucu seller, kuraklık, çölleşme beraberinde yoksulluk ve salgın hastalıklar, dünyamız açısından önemli bir kriz başlığıydı. Bunu önlemek için bazı şeyleri değiştirmek şarttı. Vekâlet savaşları ile dünyanın pek çok yerinde devam eden çatışmalar sonucu ölüm, salgın hastalık ve göçler en ciddi kriz konularındandı. Yanı başımızdaki Suriye savaşı nedeniyle derinden hissettiğimiz durum, aslında Avrupa ve Avustralya kıtası haricinde tüm kıtalarda mevcuttu. Silahlı terör örgütleri, paramiliterler ve maaşlı

lejonerler, milyonlarca hayata mal olmuş durumda. Önlem alınmaz ise herkesi içine alacak kargaşaya dönüşme potansiyeli mevcut.

Artan ve yaşlanan nüfusun yanı sıra, gelişmiş ülkeler başta olmak üzere doğurganlığın azalması gelecek açısından önemli bir kriz başlığı. Modern kent yaşamı ve fitrat çatışmasının birey, aile, nesiller üzerindeki etkileri de aslında bu konunun en önemli detayı. Hayatı daha insani ölçeklerle yaşamaya ilişkin ihtiyacımız belirginleşiyor. Kentleşme, bilinenin aksine beklenen yaşam süresinin uzamasında en önemli etkindir. Aşı ve antibiyotik keşfinden önce 19. yüzyılda bir önceki yüz yıla göre beklenen yaşam süresini yaklaşık iki kat artıran, kent yaşamının sağladığı daha sağlıklı su, sürdürülebilir gıdaya erişim imkânı ve güvenlikti. Bunun yanı sıra kentin sedanter yaşamı, daha az hareket ve fazla gıda, obezite ile ilişkili pek çok sağlık sorununu da kriz noktasına getirmiştir. Kentin en önemli hususlarından biri çalışma ve iş fırsatlarıdır. İstihdam fırsatı yüksek kentler de obezleşmektedir. Yaşatan kentlerden, öldüren kentlere gidişi durdurmak gerekir.

Yaşamın merkezine yerleşen çalışma hayatı, başta aile olmak üzere, bireysel ve toplumsal tüm kuralları etkilemektedir. Özellikler kadın çalışanlar, iş, kariyer, annelik rol çatışmasını yaşamakta, bunun sonucunda tüm gelişmiş ülkelerde doğurganlığın azalması olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma hayatında kalifiye endüstri işçiliği ve emek yoğun

işler azalmış, vasıfsız hizmet sektörü istihdamında adeta patlama yaşanmıştır. Bireysel olarak aile içinde yapılan tüm işler ucuz bir şekilde dışardan temin edilirken, evin rolü yatakhaneye doğru evrilmeye başlamıştır. Ev, yeniden huzur veren fonksiyonuna dönmelidir. Gelir dağılımı ve zenginliğin paylaşımında adaletsizlikler, zenginlik ve yoksulluk arasındaki uçurum da önemli kriz başlıklarındandır. Yoksul ülkelere doğru göçe sebep olan bu durum, kimi açılardan fırsatlar barındırır da önemli bir tehdit olarak karşımızdadır.

Salgının oluşturduğu krizin en önemli yanı adil oluşudur. Tüm farklılıklarımıza karşın, hepimizi benzer şekilde etkilemiştir. Sosyal ve ekonomik statüsü fark etmeksizin herkes bulaştırıcı olabilece, teması kısıtlayan aynı tedbirler alındı. Herkes evlerine kapandı, zorunluluklar dışında sokağa çıkamadı. Salgın hepimizin farklı olan kriz başlıklarını, daha görünür hale getirdi. Küresel salgında, tedbirler ulusal boyutta kaldı. Dünyaya nizam veren kuruluş ve ülkelerin salgın karşısında acziyetleri küresel politika kavramını yok etti. Ortak tedavi protokolleri dahi geliştirilemedi. Özellikle ABD ve AB bu süreçte ciddi itibar kaybına uğradı. Özellikle AB, üye ülkeler arasında dahi dayanışma gösteremedi, kendi içinde bile güven kaybına yol açtı. Güçlü bilinen ülkeler, sağlık çalışanları için koruyucu malzeme temin edemedi, tıbbi malzemeleri vatandaşından diledi, hastalarına yatak bulamadı, yoğun bakım yatağı yetersizliği nedeniyle yaş-

lıları ölüme terk etti. Tüm bunlar güçlü ve zengin bilinen devletlere güveni zayıflattı. Türkiye bu zor dönemde hızlı geliştirdiği dinamik tedavi protokolleri, fedakâr ve becerikli sağlık çalışanları, nüfusa oranla en yüksek yoğun bakım yatağı, ücretsiz sağlık hizmeti, düşük ölüm oranları ile sağlık hizmetindeki başarısı yanında diğer ülkelere destek veren nadir devlet olarak öne çıktı. Küresel düzende yeni yapılanmanın zorunluluğu en çok bu dönemde hissedildi. Önümüzdeki süreçte, Avrupa Birliği'nde ve küresel sistemde değişiklik beklentileri oldukça yükseldi.

Küresel birlikteliğin olmamasına karşın, toplumlar hükümetlerinin aldığı tedbirlere riayet ettiler. Devletler koruyuculuk anlamında öne çıktı. Ancak Avrupa ülkeleri başta olmak üzere pek çok ülkede, sağlık hizmetinin kapsayıcılığı ve başta yoğun bakım olmak üzere erişim problemleri gün yüzüne çıktı. Yüksek bedelli sağlık hizmetleri ve kritik hizmetlerde seçicilik ve ayrımcılık, yabancıları ve göçmenleri tedirgin etti. Yurtdışında yaşayan vatandaşlar, kendilerini güvende hissetmediler ve ülkelerine dönmek istediler. Kitlesel kurtarma operasyonları yapıldı, ülkelerde geçici karantinalar uygulandı. Milliyetçiliğin yükselmesinin; toplumlarda göç, sığınmacı ve göçmenlere karşı önyargının kuvvetlenmesine, yabancı düşmanlığının artmasına yol açmasından kaygı duyulmaktadır.

Politikacılar, gençler başta olmak üzere, halkın kısıtlamalar ve diğer tedbirlere katılımını yönetti. Bu süreç sağlıkçıları ve politikacıları öne çıkardı. Her gün basın açıklaması yapan ve sosyal medyayı etkili kullanan Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın siyasi beğenisi zirve yaptı. Bilim kurulu üyeleri etkili rol üstlendi. Medya gündemi enfeksiyon başta olmak üzere sağlığa odaklandı. Günlük epidemiyolojik verilerin, tabloların ve istatistiklerin herkes tarafından takip edilmesiyle, sağlıkçı bakış açısı toplumda yerleşti. Her iyileşme başarı, her yeni vaka ve ölüm başarısızlık olarak görüldü. Başta hekimlik olmak üzere sağlık meslekleri, sanatçı ve sporculuğa kattığı popüler kariyer zirvesine yeniden yerleşti. Toplumların sağlığa bu kadar odaklanması, sağlık hizmetlerinde büyük dönüşümleri tetikleyecektir.

Bireysel sorumluluk ve bilinçli vatandaşlık öne çıkarken, kurala uymayanlar eleştiri ve cezaya muhatap oldular. Ted-

birler kontrollü bir şekilde gevşetirse de tamamen kaldırılamamıştır. Tedbirlerin ne kadar süreceği bilinmediği gibi tamamen kalkmayacağı ifade edenler de mevcuttur. Salgın sürecinin sosyal ve psikolojik etkilerinin tedbirler kalksa bile salgın sonrasında da devam etmesi muhtemeldir. Bireysel sağlık sorumluluğunun geliştirilmesi, sağlık sistemi ve yöneticilerinin ajandalarındaki en önemli başlık haline gelmiştir.

Gençlerin ve çocukların sosyal medyada çokça zaman geçirmelerini, yüz yüze insani ve grup etkileşimlerinin eksikliğini eleştirirken, hepimiz sosyal mesafeci olmak zorunda kaldık. Namazlarda saflar sıklaştırılmadı. Samimiyet ve dostluğun sıcaklığını hissettiren tokaşma ve sarılma yasaklar listesinin başında yer aldı. Büyüklerin eli öpülemedi, bayramlaşma, mesaj, telefon ve video konferansla yapılır oldu. Tüm bunlar geçici olsa da, birey ve gruplar arasında etkileşim ve ilişkilerde mesafenin kalıcı etkileri olması kaçınılmaz gözüküyor. İnsanların birbirleriyle endişeli ilişkileri toplumsal bütünlüşmeyi, olumsuz etkileme potansiyelinden dolayı buna yönelik çarelerin şimdiden aranması zorunludur.

Salgın ve alınan tedbirler en çok kadınları etkiledi. Haftanın çoğu zamanını okulda geçiren çocuklar artık tam gün evde idi ve günlük gelen çalışanlar da geleliyordu. Çalışan kadınların bir kısmı aynı zamanda evden işlerini yapmak zorundaydı. Pek çok erkek için hayatlarında en fazla evde kaldıkları dönem oldu. Karantina süreci evin yeniden keşfedilmesine fırsat verdi. Aile ilişkilerini pekiştirdi. Çocuklarla ilişkiler yeni bir anlama büründü. Evde yapılan işin göz önünde oluşu, onun değerinin anlaşılmasına fırsat sağladı. Herkes bir ucundan tutunca aslında bir kısmının zevkli yanları da keşfedildi. Eşlerin de günü evde geçirdiği dönemlerde, şiddet haberlerinin artacağı kaygısını doğursa da tersi bir şekilde bu hatlara başvurular azaldı. Daha sakin, aceleden uzak, aşırı olamayan meşguliyet herkese iyi gelmiş gibi gözüküyor. Buradan şu sonuca varmak şaşırtıcı olmaz, hayatı olağan hızından daha yüksek hızda yaşamak sorunlarımızın çok önemli bir sebebi mi? Hayatın normal hatta düşük hızda yaşanması sorunları azalttı mı? Sağlıklı aile ilişkileri için olağan hayat hızı nedir sorusu üzerinde çalışmamız gereken önemli bir ödev olarak karşımızda duruyor.

Kadınların evde en önemli konusu yemekler oldu. Tüm yemekler evde yemek zorundaydı. Ramazan ayı ve iftar yemekleri de tuzu biberi oldu. Eşler ve çocuklar ilk tedirginliklerini attılar ve mutfakta görev aldılar. Sonrasında bu işi sevdiği bile söylenebilir. Hatta erkekler aralarında yemek tarifleri paylaşıyor oldu. Evde yemek mecburiyetine, mutfak kültürü olan toplumlar uyum sağlasa da, dışarda yemek alışkanlığı olan toplumlar oldukça zorlandı. Gıda satın almamız arttı. Ekmeği dahi evde yapma isteği nedeniyle markette rafta bulunmayanlar arasına hamur mayaları girdi. Bu arada yeme içme sektörünün geleceğine yönelik kaygılar oluştu ve tartışılmaya başlandı. Eskiden evde yemeğe misafir alma kültürünün lokantaya taşınması kolaylık sağlasa da sağlık ve sosyal açıdan getirdikleri tartışılır oldu. Yeme içme mekânlarının menülerinin sağlıklı beslenmeyi tehdit ettiği, evde beslenmenin sağlık açısından önemi bir kez daha teyit edildi. İş yerlerinde yemek de bu süreçte problemleri bir alana dönüştü. Evden hazırlanacak menüler, çalışma saatlerinin kısaltılarak işyerinde yemek ihtiyacının azaltılması, kumanya paketleri gibi konular gündemde yer aldı. Sağlıklı ev yemeği ve evde yemekli misafir ağırlamanın, yeme içme endüstrisi karşısında eski konumuna dönüp dönmeyeceğini hep birlikte göreceğiz.

Sokağa çıkma yasaklarından evimizin büyüklüğü ve balkon ve bahçesine göre farklı etkilendik. En çok balkonsuz küçük apartman dairelerinde oturan kalabalık aileler zorlandı. Konut satın alma ve kira tercihlerimizde yuva vasfının azalması, gayrimenkul vasfının öne çıkmasının bedelini ödedik. Kolay kiracı bulan, küçük alanlı, merkezi yerleşimli daireler yerine, bahçeli, müstakil, çok odalı, kent dışı evlerin değeri pirim yaptı. Salgın sürecinde, birçok aile büyükşehirleri güvenli bulmayarak, yazlık bölgeleri, köylerini veya küçük şehirlerdeki imkânlarını kullanmayı tercih etti. Tüm bunlar, salgının konut tercihlerimiz, kentleşme ve kent planlarındaki yaklaşımlarını nasıl etkileyeceği salgının önemli gündemlerinden olarak karşımızda durmaktadır.

Aileler arasında en çok da engelli aileleri zorlandı. Engelliler için tedavi, rehabilitasyon, sosyal, kültürel tüm ev dışı faaliyetler akamete uğradı. Aksayan tedavi ve rehabilitasyonlar, uzun sürede mesafe alınmış, düzelme sağlanmış,

pek çok vakada gerilemeye yol açtı. Birkaç ayın telafisi muhtemelen çok uzun zaman gerektirecek. Özellikle zihinsel engelli grubunun tamamen evde tutulması aileleri oldukça zorladı. Haftanın belli günleri farklı programlara katılan bu özel gereksinimli bireylerin ekstra yükü ailelerin zaten ağır yükünü katmerlendirdi. Engelliler ile ilgili kurumsal yapılarımız ve sistemsel yetersizliklerimizin, kriz dönemlerinde önemli mağduriyetler oluşturduğunu dikkate alarak bu alana özel önem vermek gerektiği bir kez daha açığa çıktı.

Yaşlılar bu sürecin ana öznesi oldu. COVID-19'un oluşturduğu ağır klinik tablolar ve yüksek ölüm oranı nedeniyle yaşlılara yönelik özel politikalar gerekti. Yaşlı nüfusu fazla Avrupa ülkeleri almadıkları veya alamadıkları tedbirler nedeniyle bakım merkezlerindeki toplu ölümler ve tıkanan sağlık sistemlerinde yaşlıların ihmal edilmesi ile ilgili korkunç tablolar oluştu. Türkiye'de 65 yaş üstüne yönelik tedbirler ve olumsuzlukları gidermeye yönelik vefa destek grupları oldukça başarılı oldu. Ülkemiz ölüm oranları konusunda Avrupa'nın tüm gelişmiş ülkelerinden daha düşük oranları yakaladı. Ancak evde kalmanın oluşturduğu fiziksel aktivite eksikliği, salgın kaygısıyla sağlık kurumlarına başvurudan kaçınma veya gecikme başka sağlık sorunlarına yol açtı. Sağlık bakanlığı 65 yaş üstüne yönelik ilk gevşetmeyi sokağa çıkma yasaklarının olduğu hafta sonları bu gruba hareket imkânı vererek nispeten önlemeye çalıştı. Yaşlanan nüfus tüm gelişmiş ülkelerin bir sorun alanı olarak durmakta. Özellikle sağlık ve bakım sistemlerinde değişim ihtiyacının, ne kadar acil olduğunu salgın bir kez daha hatırlattı.

Hastalığı belirtisiz geçirmeleri nedeniyle ve süper taşıyıcı olmaları ihtimalinden dolayı 65 yaş üstü gibi 18 yaş altı da evde ikamete zorunlu tutuldu. Enerjilerini atmak için ev ortamı dar gelse de, teknolojik fırsatlar can kurtarıcı oldu. Dijital oyunlar ve sosyal medya, evde geçirilen uzun zamanların sıkıcı etkisini azalttı. Çocuklar belki tam ifade edemese de, salgının psikolojilerine olumsuz etki edeceğini tahmin etmek zor değil. Daha çekingen, içe kapanık, ilişkilerde sorunlu ve mesafeli olma ihtimalleri yüksek. Belki de bu salgından etkilenen 5-20 yaş grubuna yönelik özel programları planlamaya ihtiyaç duyacağız.

Öğrencilerin buna üzülmediğini söyleyemem ama salgın eğitimi önemli ölçüde etkiledi. Tüm dünyada okullardaki eğitime ara verildi. Dersler uzaktan erişimle, dijital platformlardan yapılmaya çalışıldı. Önemli oranda başarılı olduğu söylenebilir. Ancak uygulamalar ve sınavlarla birlikte değerlendirilince sistemin alması gereken çok yol var. Uygulamaların uzaktan verilmesi ile ilgili çözülmesi gereken başlıklar oldukça fazla. Salgın, sınav, öğrenme, ölçme ve değerlendirme ilişkisi konusundaki eksiklerimizi fark ettirdi. Yüz yüze sınavların öğrenmeye katkısı ve öğrenileni ölçme de ne kadar yeterliyiz? Mevcut durumu fırsata çevirip, öğrenme, ölçme ve değerlendirme konusuna, teknolojiyi de kullanarak yeni yaklaşımlar geliştirilmesi de önemli bir çalışma konusu. Okulda, kalabalık sınıflarda eğitimin belirsizliği idareci, öğretmen, veli ve tüm öğrenciler için ciddi bir stres kaynağı olup, okul ve eğitimin geleceği konusu en ivedi çalışma başlıklarındandır.

Salgın ve tedbirler en çok ekonomiyi etkiledi. Yaşanan arz ve talep şokları, ekonomik dengeleri altüst etti. Başta turizm, konaklama, eğlence, yeme içme ulaşım sektörleri olmak üzere pek çok sektör olumsuz etkilendi. Koruyucu tıbbi malzeme, temizlik ve hijyen ürünleri sektörleri deyim yerinde ise patlama yaptı. Gıda ile ilişkili üretici, dağıtıcı ve perakende sektörü de olumlu etkilenenlerin başında geldi. Bilgi, iletişim ve teknoloji firma ve ürünlerine talep arttı. E-ticaret katlanarak büyüdü. İnsanların ulaşımını sağlayan tüm sektörler darlık yaşarken, kargo ve eve servis sitemleri süreci artıda kapatanlardan oldu. Yeniden megafonla araç üzerinde satış yapan seyyar satıcıları mahalle aralarında görmeye başladık. İş dünyasında belirsizlik yatırım, satın alma ve istihdam politikalarına olumsuz etkisi oldu. Hükümetler bu etkileri azaltmak amacıyla, önemli ekonomik destekleri içeren paketler açıkladılar. Para tarih boyunca en uzak durulduğu dönemi yaşadı. Kâğıt ve madeni paralar kullanılmaz oldu. Kredi kartlarında temassız ödeme tercih edildi. Anadolu topraklarında, Lidyalıların icat ettiği paranın son günlerini yaşadığını söylemek şaşırtıcı olmaz.

Çalışma biçimleri, yaşam tarzı için belirleyicidir. Tarım toplumlarında, hayatın akışı çoğunlukla tarımsal etkinlik takvimine göre ayarlanmış, yazın erken saatlerden başlayan, uzun saatler devam

eden standardize faaliyetler, kışın yerini uzun kış gecelerinin dinginliğine bırakır. Sanayi toplumlari denince akla Alman ve Japon toplumu geliyor. Fabrikaların çalışma düzeni, işçinin ve ailesinin hayat tarzını şekillendirir. Disiplinli, eğitilmiş, sorumluluk bilinci yüksek, erken yatıp, erken kalkan, yaşam biçimi düzenli, dayanışmacı, iş ahlakı yüksek, nispeten iyi gelire sahip, evli, çocuk sahibi ve sendikal örgütlülüğü olan bireyler çoğunlukta. Sanayi sonrası gelişmiş ülkelerde daha fazla olmak üzere hizmet sektörü yükselmeye başlamıştır. Bu sektörde çalışanların iş düzeni de yaşamında belirleyici olmaktadır. Hizmet sektörü, yapılan işin tabiatı gereği gece çalışan, çalışması günlere ve mevsimlere göre değişen, krizlerden kolay etkilenen, dayanışması az, geliri daha düşük, evliliği sürdürmeyen, eğlence odaklı bireyler olarak daha çok karşımıza çıkmaktadır. Dijital ve teknoloji ağırlıklı günümüzde toplumsal yapı ile ilgili soru işaretlerimiz oldukça fazla. Yeni çalışma düzeni nasıl birey ilişkileri, aile ve toplum düzeni oluşturacak sorusunun cevabında umutlu olduğumuz söylenemez. COVID-19 krizi, tarımı daha ön plana çıkardı. Sanayi kısa bir süre şartları indirirse de, üretime kontrollü bir şekilde devam ediyor. Salgın döneminde, dijital ve teknoloji şirketleri önem kazanırken, süreç hizmet sektörü açısından tam bir yıkıma dönüştü. Belirsizlikler öyle güçlendi ki, geleceğe dair yaklaşımlar oldukça sınırlı. Evi ve evde üretimi değersizleştiren, her türlü servisi hazır olarak sunma gayreti içinde olan ve onu önemli ölçüde başaran, hizmet sektörü, felsefi, sosyolojik, psikolojik ve iktisadi anlamda ciddi tartışılmayı hak ediyor.

COVID-19 süreci çalışma hayatını derinlemesine etkiledi. İstihdam, işgücüne katılım kavramlarını tartışmak bir yana, kitlesel işsizlik ile karşı karşıya kalındı. Günlük çalışma ile geçimini sağlayanların önemli bir kısmı yoksullaştılar. Sanayi ve üretimde kısmen yaşanan iş göremezlik, Hizmet sektöründe, ev ve bakım hizmetleri dâhil neredeyse tamamında yaşandı. İlk olarak iş güvencesi olmayan, korumasız, düşük ücretli ikincil işlerde çalışan, yaşlı, kadın, genç ve göçmen çalışanlar etkilendi. Kimi işini kaybetme, kimi de mevcut gelir ve haklarından feragat etme ile karşı karşıya kaldı. Burada da hükümetlerin ekonomik paketleri sistemin varlığını ve devamını sağladı. Türkiye'de yoksulları kapsayan sosyal destek ödemeleri yanında, geçi-

ci iş göremezlik ödemelerinden önemli bir nüfus yararlandı. Kadınlar süreçten sadece evde etkilenmedi. Kadınlar için, en önde gelen çalışma alanlarından biri ev ve bakım hizmetleri bu şoktan etkilendi. Çoğu kayıt dışı veya gündelikçi çalışan kadınlar devlet desteklerinden de yararlanamadılar. Yoksullar, günlük çalışarak geçimini sağlayanlar ve göçmenler sürecin mağdurları olarak kayda geçtiler. Hükümetin ve sivil toplumun destekleri bir nebze fayda sağlasa da, az da olsa emekleriyle elde ettiklerinin yerini tutmadı. Üretimle ilgili söylentiler, stoklamalar, Ramazanın da etkisiyle artan talep, yükselen dövizin gıda fiyatlarını yükseltmesi bu ailelerin yükünü daha da taşınamaz hale getirdi. Bunun sosyal bir patlamaya dönüşmesini, aile dayanışması, komşu destekleri ve yerel dinamiklerin yardımları engelledi. Bu kesimlerin risklere karşı korunmasına yönelik kalıcı tedbirleri tartışmak durumundayız.

Evde kal tedbirleri, evden çalışma, uzaktan çalışma, tele-çalışma, esnek çalışma kavramlarını daha görünür hale getirdi. Son yıllarda, geleceğin iş modeli, çalışma şekli olarak tanımlanan evden çalışma, zorunlu olarak hızlıca hayatın merkezine yerleşti. Tüm işlerin evden yapılması elbette mümkün değildi. Yüksek eğitim, nitelik ve maaşlıların işlerini eve taşıması en kolayı oldu. Evden çalışma, ev ve iş ile ilgili faaliyetleri birlikte yürütebilme, zamanı daha esnek ve verimli kullanma, ulaşımda harcanan zamanı tasarruf etme, bireysel tercihlere fırsat sağlama, gereksiz masrafları azaltma gibi avantajları sağladı. Ancak işyeri sosyalleşmesi ve ortam farklılaşmasının psikolojik katkısını ortadan kaldırdı. Evdeki teknolojik altyapının, ergonominin yetersizliği, ev ortamında müstakil alan yetersizliğinde odaklanamama, rollerin karışması, çalışma süresini ayarlamama, işlerin yetişmemesi veya uzun süren çalışma saatleri başlıca problemler oldu. Toplantı, görüşme ve değerlendirmeler teknolojinin sağladıkları ile kolayca gerçekleşti. Video konferans programları kullanıcıları tam 10 kat arttı, yeni uygulamalar hayatımıza girdi. Zoom isimli program ciddi eleştirilere karşın vazgeçilmez hale geldi, Skype ve diğer programlar, toplantıları zahmetsizce yapıldı. Endüstri 4.0 işletmelerin evden ve uzaktan yönetilmesi için pek çok imkân sundu. Evdeki fiziksel darlık, ulaşım probleminin de ortadan kalkmasıyla şehir merkezi dışında

geniş müstakil evlere taşınma ile çözülmeye çalışıldı. Uzaktan çalışmanın yaygınlaşması, şehir merkezlerinin cazibesini, trafik yoğunluğunu azaltabilir ve çevreyi olumlu etkileyebileceğinden, üzerinde titizlikle durulmalıdır.

Toplu taşıma sektörü, trafik yoğunluğunu azaltmak için üzerine çokça yatırım yapılan bir alandır. Ancak salgın döneminde sosyal mesafe uygulaması için az kişi kullanmasını sağlamak oldukça zor oldu. Sorun en karmaşık matematik problemine dönüştü. Az yolcu al ama maliyet arttı diye fiyata zam yapma. Az yolcu ile sefer yap ama insanları durakta bekletme. Uygulama fazlaca sorun üretti. Çözüm bireysel araç sahibi olmadaki bulundu. Sıfır otomobiller için 6 aylık kuyruklar, ikinci el otomobillerde fahiş fiyatlar yanında trafikteki araç sayısında artış gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıktı. Teknoloji, toplu taşımada bulaşmayı azaltacak havalandırma sistemleri ile sorunu çözme gayreti şimdilik tek umudumuz.

Pek çoğumuz bayram namazına gidilmeden kutlanan bayramda, ziyaret ve kalabalık buluşmalardan mahrum kalınca, oldukça mahzunlaştık. Düğünler, cenazeler dostlar olmadan sınırlı sayıda yakınlarla yapılmak zorunda kaldı. Toplumsal hareketlilik de bu süreçte yeniden sorgulanması gereken başlık oldu. Milyonlarca insanın katıldığı dev etkinlikler, on binlerin katıldığı, konser, etkinlik ve maçlar geleceğin dünyasında nasıl olacaklar. Kalabalık mekânlar, yalnızlık kaygımızdan bir kaçış mı, yoksa ihtiyacın karşılanması mı? İnsan toplu yaşamaya kodlanmış bir varlık. Ait olduğu grup büyüdükçe kendini güçlü hissediyor. Milyonlarca taraftarı olan bir takımın parçası olmak, kalabalık bir cemaate mensup olmak, daha kalabalık meslektaşlarımız veya hemşerilerimizle bir arada olmak bu güç arayışımızın sonucu. Ama kalabalıklar nereye kadar büyümeli, ne kadarı gerçek ortamlarda olmalı, sanal ortamlar ne ölçüde bu arayışı karşılar cevap bulmamız gereken sorular olarak karşımıza çıktı.

Alışveriş kimi zaman ihtiyacın karşılanması, bazen bir rahatlama aracı bazılarımızın da en büyük zevki. Her şeyi etkileyen COVID-19 burayı da es geçmedi. Bu süreçte harcamalar da daha iyi yönetildi. Çocuklara vakit ayıramayan ebeveynlerin, bir tür rüşvet sayılacak çocuklar için yüksek bedelli harcama-

ların gerek kalmayışını da not etmek gerekir. Alışverişlerin şekli, içeriği, paketlenmesi, teslimatı, eve kabulü ve kullanıma sunulması bambaşka hal aldı. Marketler, gıda, temel ihtiyaç ve temizlik öne çıktı. E-ticaret katlanarak büyüdü. Kargo firmaları işe yetişemez oldu. Her üç alanda da ciddi bir istihdam artışı gerçekleşti. Kendi aldıklarımız veya kargo ile gelenlerin tamamı kapıdan girerken bir temizlik işlemine tabi tutuldu. Gerekli miydi bilemiyorum ama gazetelerin ertesi gün okunması, kitapların ıslak deterjanlı bezle silinmesi hafızalarda kalan önemli ayrıntılar. Dijital dokümanlar aynı işi görse de, kitaba, gazeteye dokunmadan vazgeçemeyenler için çözümler bulmaz kaçınılmaz.

İklim değişikliğinde en büyük tehdit sanayi gazları. Çin ve ABD aşırı karbondioksit salınımında başı çeken ülkeler. Aslında salınımı %25 azaltacak tedbirlerin ekonomiye etkisinin asgari düzeyde olacağı uzmanlarca ifade ediliyor ancak bu iki ülke de bu işe karşı çıkıyordu. Uçaklar ve diğer tüm seyahat vasıtaları da, karbondioksit salınımında sanayi kadar önemli pay sahipler. Sokağa çıkma yasaklarıyla sanayinin üretimi durdurması, seyahat yasakları, ülke sınırlarının kapatılması çevreye iyi geldi. İrademiz dışında, tedbirler sayesinde, Dünyamız bir nefes aldı, en temiz mart ve nisan ayları olarak 2020 yılı tarihe geçti. Seyahat kısıtlamalarının yanı sıra sanayideki yavaşlama petrole talebi azalttı. Küresel ısınma, iklim değişikliği ve son 40 yılın en sıcak mart ayının da etkisiyle, arzın çok altında bir talebi oluşturdu. Tüm petrol depolarının dolduğunun açıklanması sonrası petrol fiyatları ekşiye indi. Bu durum şu soruları yeniden gündeme getirdi. Bu kadar enerji tüketimi gerçekten gerekiyor mu? Hareketi biraz azaltamaz mıyız, azaltsak ne olur? Sanayi daha çevreci yürütülemez mi? Salgın bize, küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda öğreneceğimiz çok şey olduğu dersini verdi.

Salgın belki burada sayabildiklerimizden daha çok alanda değişime sebep oldu veya olacak. Değişim kulağa hoş gelse de pek çok hayatta kalıcı olumsuzluklar oluşturacaktır. Uzmanlara düşen bunları erkenden öngörerek, riskleri azaltacak tedbirleri uygulayıcılara önermektir. Yazının amacı da hepimizin gözü önünde olan bu olaylara projektör tutmaktır.